

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ

У статті розглядається трудове виховання як невід'ємна частина системи роботи спеціальної школи, від якої вирішальним чином залежить розвиток особистості учнів.

Ключові слова: діти з розумовою відсталістю, трудове виховання, спеціальна школа, розвиток особистості.

В статье рассматривается трудовое воспитание как неотъемлемая часть системы работы специальной школы, от которой решающим образом зависит развитие личности учащихся.

Ключевые слова: дети с умственной отсталостью, трудовое воспитание, специальная школа, развитие личности.

Педагогічно організована праця – ефективний засіб розвитку усіх

фізичних і духовних сил і здібностей людини. Ідея підготовки дітей праці найшло своє відображення в пам'ятках педагогічної думки Демокріта, Антисфена, Аристотеля. Виховання у учнів потреби в праці як важливої життєвої необхідності – постійна і складна задача сім'ї, школи, виробництва і суспільних формувань. Ще Е. Сеген зазначав у своїй праці, що задача виховання зводиться до слідкуючого: дати індивіду чи народу – розвивати його органи так, щоб функції його досягали можливо більшої діяльності, швидкості, точності – здатності до фізичної праці, розуму, моральності – все це має охоплювати виховання.

Поняття "трудове виховання" розглядається як процес формування світоглядних уявлень на працю як на життєву необхідність, а в перспективі – як природну потребу людини, ствердження її моральних цінностей. Воно використовується в літературі для визначення процесу формування ідейно-моральної позиції особистості в праці, що відповідає суспільним ідеалам. При цьому дослідження теоретично-методичних проблем трудового виховання пов'язується з рішенням дуже важливої задачі: добитися усвідомлення особистості необхідності свої здібності направити високовиробничу працю. Ми розглядаємо трудове виховання як основну цінність у розвитку особистості, складову частину трудової підготовки розумово відсталих учнів, забезпечуючи соціальну направленість, моральний аспект трудового зростання особистості.

Успішне формування особистості може здійснюватися тільки на основі організованого поєднання виховної роботи з практичною трудовою діяльністю. Представники педагогічної думки (Ушинський К.Д., Макаренко А.С. та ін) бачили у праці велику перетворюючу силу, яка забезпечує прогресивний розвиток як суспільства в цілому, так і кожної людини окремо.

Проблема трудового виховання і навчання дітей з вадами інтелектуального розвитку є однією з найбільш значущих галузей знань корекційної психології і педагогіки. Олігофренопедагогіка розглядає трудове виховання і навчання учнів спеціальної школи як єдиний і цілеспрямований процес, який розв'язує конкретні виховні, загальноосвітні та корекційні завдання. [1]. Найбільш глибоко і послідовно ідею залучення розумово відсталих дітей до суспільно корисної продуктивної праці розвивали Л.С. Виготський та О.М. Граборов. Вони вважали, що усунення учнів допоміжної школи від професійно-трудоного навчання і виховання не тільки ускладнює їхню підготовку до майбутньої трудової діяльності, а й підкреслює їх дефективність, посилює недоліки розвитку та не сприяє корекції. І навпаки, підготовка та включення аномальних дітей в суспільно корисну працю дозволяє найбільш успішно компенсувати недоліки їхнього розвитку. В такому аспекті праця виступає як засіб соціального

виховання, та як одна із головних задач навчання та виховання дітей даної категорії [2].

Трудове навчання є невід'ємною частиною системи роботи спеціальної школи, від якої вирішальним чином залежить розвиток особистості учнів. Ось чому всі дослідники, які займалися освітою, навчанням і вихованням розумово відсталих школярів, завжди приділяли велику увагу їх трудовому навчанню і вихованню. Демор, що надавав велике значення ручної праці в умовах допоміжної школи, писав: "Ручна праця спонукає ініціативу, змушує працювати мозок, спонукає увагу і бажання і регулює прояви волі. Таким чином, є важливим знаряддям для розвитку інтелекту і для міцного засвоєння різних знань". Вчені-новатори неодноразово попереджали, що виховна, корекційна та профілактична робота повинна вестися педагогами-професіоналами не тільки в межах школи, так як в боротьбі за "дисципліну і моральність" дитину можна виключити зі школи, але тим самим ми прискорюємо її моральне падіння. Школу від неї ми можемо звільнити, але звільнити від неї суспільство не можемо. І там, поза школою, вона стає ще вреднішою (П. П. Блонський, 1930).

У науково-організаторській діяльності, спрямованій на розвиток психолого-педагогічної та дефектологічної науки, на початку ХХ століття активну участь брали відомі вітчизняні вчені В.М. Бехтерев, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, В.П. Кащенко. П.Ф. Каптерев, А.Ф. Лазурський, А.С. Макаренко, А.П. Нечаєв, В.Н. Сорока-Росинський, С.Т. Шацький та ін.. Вони були не тільки ініціаторами та організаторами проведення з'їздів і суспільно-педагогічного руху, а й творцями різних експериментальних майданчиків, наукових лабораторій, інститутів та академій, розробниками нових педагогічних ідей і теорій. "Ручна праця, - писав Кащенко, - маючи важливе педагогічне й професійне значення, повинна зайняти провідне значення серед інших предметів, вона є базисом всіх наших виховних і освітніх впливів на дефективну дитину.

Значний внесок у розвиток теоретичних основ трудового навчання та виховання зробили О.М. Граборов, Д.І. Азбукіна, П.І. Акименко, М.В. Чехов, Є.В. Гер'є. Вони відзначали, що могутнім помічником у розвитку самостійності, самодіяльності і самодисципліни розумово відсталі дитини є праця. Трудове навчання, крім соціальної спрямованості, стає важливою умовою розвитку особистості учнів.

Проблемі навчання розумово відсталих школярів ручної і професійної праці присвячені багато досліджень радянських авторів (І. П. Акименко, Д.Н. Граборов, І. І. Данюшевській, Г. М. Дульнєв, М. І. Кузьмицька, М. І. Рябцева, В. Н. Тарасова та ін.). Проведено ряд важливих досліджень, які розкривають виховну і корекційну роль праці

в спеціальній школі. Вплив праці на розумовий розвиток учнів висвітлено у працях Г. М. Дульнєва. У дослідженнях Г. М. Дульнєва, основну увагу приділено з'ясуванню шляхів підвищення корекційно-розвиваючого значення ручної праці й виховання самостійності при виконанні трудових завдань учнів в спеціальній школі.

У своїх дослідженнях радянські дефектологи відводять велике місце не тільки питанням організації навчального процесу на уроках праці, а й вивчення його корекційно-виховного значення. Виховання в учнів уміння самостійно виконувати трудові завдання є однією з найголовніших завдань допоміжної школи. Велика увага приділяється вихованню в учнів певного ставлення до праці, формування професійно-трудова навичок і вмінь. Але набагато менше уваги приділялося формуванню самостійності у дітей при виконанні трудових завдань.

Проблема виховання у розумово відсталих школярів навичок самостійної роботи розглядається в різній методичній літературі, стосовно завдань різних предметів М. Ф. Гнездилов, Н.Ф. Кузьміна-Сиром'ятникова, А. А. Поставським, а також в окремих роботах, присвячених дидактичним питань навчання в допоміжній школі А. Н. Граборова, Г. Н. Дульнєва.

Виховна роль праці в спеціальній школі, крім вище сказаного полягає, перш за все, в тому, що по цій лінії роботи особливо яскраво здійснюється спеціальне завдання школи – корекція недоліків пізнавальної сфери розумово відсталих учнів. Органічне ураження мозку призводить до того, що розумово відсталі діти не можуть виконувати розумові, інтелектуальні дії, визначити мету і завдання діяльності, шляхи їх досягнення, спланувати хід виконання завдань, проконтролювати результати, усунути перешкоди, не завжди можуть повно описати свою трудову діяльність, правильно організувати свої дії стосовно мовленнєвої інструкції. Трудове виховання і навчання у спеціальній школі містить у собі багаті корекційні можливості, В.Ю.Карвяліс, Є.О. Ковальова, С.Л. Мирський, В.М. Синьов виявили закономірності й особливості структури трудової діяльності. В дослідженнях Г.М. Дульнєва, І.Є. Єременка, В.І. Лубовського, В.Г. Петрової, Б.І. Пінського показали залежність трудової діяльності від особливостей психофізичного розвитку учнів спеціальної школи. Завдяки конкретності і доступності чуттєвого сприйняття цілей, завдань і змісту трудової діяльності в учнів розвивається мислення, формується вміння співвідносити свої дії з метою праці, вибирати найбільш раціональні способи роботи, встановлювати причино-наслідкові зв'язки. Результати досліджень С.Ш. Айтметової, Л.С. Вавіної, Г.М. Мерсіянової, В.Г. Петрової встановили, що порушення взаємодії між мовленням і діяльністю, слабкість регулюючої функції мовлення не є стабільними і

можуть бути усунені завдяки спеціально організованому навчанню і насамперед у процесі практичної діяльності.

На основі досліджень М.Ф. Гнездікова, Г.М. Дульнєва, В.І. Лубовського, В.Г. Петрової можна зробити висновок: навчальний процес у допоміжній школі не повинен зводитись тільки до виправлення вад фізичного розвитку й тренування практичних навичок. Він має забезпечувати психічний розвиток дітей і формування нових якісних утворень в інтелектуальному розвитку, озброїти їх вищим рівнем технологічних знань і умінням самостійно виконувати завдання і переборювати труднощі, що виникають у процесі діяльності. [1]. На думку Дульнєва Г.М., корекційна задача, особливо в плані корекції недоліків особистісних якостей розумово відсталого школяра, направлена на те, щоб підготувати учня до самостійного життя, до праці, найкращим чином соціально адаптувати його до життя після спеціального навчання. По-друге, праця - один із засобів здійснення наочності навчання. Звичка постійно оперувати з інструментами і матеріалами, розкривати їх властивості, встановлювати відносини, створювати певні матеріальні цінності у вигляді тих чи інших виробів, бачити використання цих виробів іншими - все це веде до вироблення в учнів міцних трудових установок.

В дослідженнях В.І. Бондаря, Г.М. Дульнєва, І.Г. Єременка, В. І. Лубовський, С.Л. Мірського, В. Г. Петрової, Б.І. Пінського, В.М. Сіньова та інших авторів, що досліджували питання трудового виховання дітей з недорозвиненням інтелекту, наголошується, що педагогічно правильно організоване трудове навчання і виховання є ефективним засобом корекції вад розвитку розумової діяльності школярів. Трудове виховання є системою виховних впливів, мета яких полягає у морально-психологічній підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності. Високий рівень її розвитку передбачає оволодіння особистістю загальними основами:

- організації праці;
  - умінням визначити мету;
  - розробити реальний план її досягнення;
  - організувати своє робоче місце;
  - раціонально розподіляти сили і засоби з метою досягнення бажаного результату з мінімальними затратами;
  - аналізувати процес і результат власних трудових зусиль;
  - вносити необхідні корективи.
- Трудове виховання учнів спеціальної школи спрямовується на:
- розвиток свідомого ставлення до праці,
  - ознайомлення з працею людини у різних галузях економіки,

- формування умінь працювати в колективі,
- становлення професійних інтересів, на формування реального образу —Я

У процесі трудового виховання формується світогляд людини, його моральні якості, виховується воля і характер. В спеціальній школі праця допомагає конкретизувати і виправляти нечіткі уявлення і поняття учнів про навколишній світ, соціальної значущості праці. Основою ефективного трудового виховання є здійснення наступних завдань:

- Формування позитивного ставлення учнів до праці;
- Виховання розуміння необхідності участі у праці;
- Розвиток інтересу до техніки та майбутньої професії.
- Підготовка розумово відсталих дітей до самостійної практичної діяльності

Трудова діяльність розумово відсталих школярів характеризується своєрідністю, обумовленою особливостями психофізичного розвитку. Як відомо, пізнавальні процеси у розумово відсталих школярів недостатньо розвинені і виявляють суттєві відхилення від норми. Це накладає великий відбиток на їхню трудову діяльність, яка складається не тільки з практичних, але і пізнавальних дій. Від розвитку цих пізнавальних дій залежать характер і результати трудової діяльності. У процесі трудового виховання учнів здійснюється формування їхньої особистості. Дослідження дефектологів показали, що в процесі трудової діяльності при правильно організованій навчально-вихованій роботі учні успішно оволодівають основними операціями, трудовими навичками, удосконалюються їх мислення і мовлення, розширюється активний і пасивний словник, забезпечується їх трудовий і життєвий досвід. В процесі праці у розумово відсталих учнів розвивається вміння аналізувати і синтезувати, спостерігати, порівнювати, здатність до узагальнення знань та навичок, використання їх у нових ситуаціях. При правильно побудованому навчально-виховному процесі відбуваються якісні зміни в поведінці, свідомості, моралі, ставленні до реальної дійсності. Завдяки участі в трудовій діяльності у учнів формується почуття колективізму, стає ширший зміст спільної праці, учні засвоюють досвід співробітництва, розподілу обов'язків, взаємодопомоги. Розвивається працьовитість, дисциплінованість, акуратність, почуття обов'язку тощо.

Враховуючи психологічні особливості розумово відсталої дитини формування особистості можливе лише за умови комплексного розв'язання виховних завдань. Комплексність виховання передбачає єдність і взаємозв'язок, взаємопроникнення і взаємопідпорядкування основних напрямків педагогічної роботи – її виховний, розвиваючий і

корекційний характер. Тим самим виховний, результативний (розвиваючий) і корекційний характер трудової діяльності розумово відсталих учнів необхідно розглядати як найбільш ефективний шлях організації їхньої трудової діяльності (табл. 1).

Таблиця 1.

Напрямки трудового виховання		
Результативний (розвиваючий)	процесуальний	корекційний
<p>Інтелектуальні компоненти структури особистості учня:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Усвідомлення основної ролі праці в житті і розвиток особистості; – Прагнення до пізнання трудових традицій свого народу; – Прагнення пізнати сутність і особливості людини-трудівника 	<p>Педагогічна готовність:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Допомога учнів в організації трудових занять; – Підготовка до занять (робочого місця тощо); – Охайність робочого місця. <p>Вміння визначати мету і завдання трудової діяльності і застосування ефективних засобів їх вирішення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Залучення учнів до суспільно-корисної праці; – Надання допомоги однокласникам. <p>Осмислення сутності трудового виховання учнів в мікрорайоні школи.</p>	<p>Самоконтроль</p> <ul style="list-style-type: none"> – Включення орієнтувальних і відповідних прийомів розумової діяльності (планування, послідовність дій, контроль) – Свідомість послідовності виконання практичних дій (усвідомлення структури виробу, етапи його виготовлення, шляхи і способи дій, їх послідовність) – Формування цілеспрямованих способів діяльності.

В спеціальній школі процес навчання має відносно більш виховне значення і розглядається як одна із ланок загальної системи виховання дітей. Рішення ряду питань виховання розумово відсталої дитини, таких як, трудове, моральне, фізичне, не може бути вирішені тільки в процесі загальноосвітнього навчання і потребує, як показала практика, в особливих формах і методах роботи. У значенні мають відповідний режим роботи спеціальної школи і правильна організація фізичної праці дітей, їх участь у самообслуговуванні, організація дитячого колективу, система позакласних заходів, лікувально-оздоровча робота та інші заходи, що виходять за рамки чисто навчальної роботи. Таким чином, під вихованням ми розуміємо такий організаційний процес дії на дитину, при якому забезпечується гармонічний розвиток

всіх сторін її особистості: її фізичних і розумових здібностей, моральних якостей, естетичних смаків і поглядів, світогляду в цілому.

Підготовка до праці, будучи одним з найважливіших аспектів соціальної адаптації та комплексної реабілітації дітей з інтелектуальним недорозвиненням, спрямована на досягнення відчуття соціального комфорту і рівності у суспільстві; вона забезпечує найбільш повну інтеграцію осіб з недорозвиненням інтелекту в суспільство, сприяє поліпшенню їх морально-психологічного стану і надає їм можливість поряд з усіма членами суспільства жити повноцінним активним життям. Саме тому в процесі трудового виховання, так і в процесі загального виховання, спеціальна школа повинна звертати особливу увагу на формування в учнів ряду особистісних, моральних якостей, що дозволяють їм легко включитися в працю після закінчення школи. Спеціальна школа зобов'язана підготувати своїх учнів до трудової діяльності. Ця задача виконується шляхом надання учням системи професійно-трудова знань і оволодіння навичками окремої спеціальності. Трудова підготовка, в свою чергу, використовується як потужний засіб корекції психофізичного розвитку розумово відсталі дитини і морального її виховання. Трудове виховання учнів спеціальної школи допомагає їм більш успішніше включитися в трудове життя, виконувати суспільно корисну практичну роботу в сім'ї і на виробництві, бути корисним членом суспільства.

Список використаних джерел

1. Бондарь В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності. – К.: Радянська школа, 1988. – 126 с.
2. Дульнев Г. М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе. Психолого-педагогическое исследование. М.: Педагогика, 1969. – 216 с.
3. Пинский Б.И. Коррекционно-воспитательное значение труда для психического развития учащихся вспомогательной школы. – М.: Педагогика, 1985. – 128с.
4. Рейда К.В. Виховання готовності учнів допоміжної школи професійно-трудова виховання/ Автореферат дис. канд. пед. Наук; спеціальність 13. 00.03 – Корекційна педагогіка– Київ: Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2003. – 21 с.
5. Социальная педагогика / под ред. В.А. Никитина. – М.: Владос, 2000. – 272 с.
6. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / за ред. В.І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003 – 436с.
7. Трудове виховання учнів допоміжної школи / за ред. В.І. Бондар. – К.: Радянська школа, 1984. – 81 с.

The article deals with labor education as an integral part of the system of special schools from which decisively depends on personality development of students.

Keywords: children with mental retardation, labor education, special school personality development.

Отримано 30.05.2011 р.